

Національна дискримінація неповнолітніх громадян на окупованих росією територіях України

<https://doi.org/10.17721/2786-4561.2025.6.1.-3/11>

Шпарага Т.І., Михайленко Т.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
tanya_mykhailenko@knu.ua, tatiana.shparaga@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена дослідженню загальної картини щодо політики росії у примусовій міграції та депортації українських дітей. Висвітлено, що депортація та примусова міграція дітей стали способом знищення української ідентичності та може вважатися актом геноциду українського народу. Виокремлено основні факти геноциду: примусове вивезення дітей та дітей-сиріт, розділення батьків та дітей у фільтраційних таборах, які супроводжувалися переміщенням дітей до російського середовища. Проаналізовано фактори впливу середовища держави-агресора на русифікацію українських дітей: вивчення гімну та російської історії, гуртки з військовим ухилом, агітація вступу до російських ВНЗ, відмова від усього українського, усиновлення російськими сім'ями тощо. Крім того, політика російської влади супроводжується порушеннями міжнародного гуманітарного права та прав людини. На основі прикладів порушення прав неповнолітніх осіб під час повномасштабного вторгнення встановлено основні методи впливу росіян на українських дітей. Особливо згубним вплив російської влади є саме на дітей – найбільш незахищену вікової верству суспільства.

Ключові слова: примусова міграція, геноцид, методи впливу російської влади, репатріація, інформаційна пропаганда

National discrimination of minors citizens in the russian-occupied territories of Ukraine

Shparaga T., Mykhailenko T.

Taras Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine

Abstract: The article is devoted to the research of the general context of russia's policy of forced migration and deportation of Ukrainian children. It is emphasized that the deportation and forced migration of children have become a way of destroying Ukrainian identity and can be considered an act of genocide against the Ukrainian people. The main facts of the genocide are highlighted: the forced deportation of children and orphans, the separation of parents and children in filtration camps, which were accompanied by the transfer of children to the russian environment. The main groups of influence methods of the russian authorities on deported children are identified: psycho-emotional, "patriotic" and physical. The factors of influence of the environment of the aggressor state on the Russification of Ukrainian children are analyzed: learning the anthem and russian history, military clubs, agitation for admission to russian universities, rejection of everything Ukrainian, adoption by russian families, etc. Based on examples of violations of the rights of minors during a full-scale invasion, the main methods of russian influence on Ukrainian children have been established. The influence of the Russian authorities is particularly detrimental to children, the most vulnerable age group in society. The return of children to their homeland in Ukraine is the responsibility of government agencies, public organizations and foundations.

Key words: forced migration, child genocide, methods of influence of the russian authorities, repatriation, information propaganda

Вступ. Від початку російсько-української війни наша держава стала ареною потужних міграційних рухів. Через агресію рф мільйони українців, залишивши власні домівки, були

вимушені розселитися у більш безпечних регіонах країни або ж виїхати закордон. Громадяни, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, піддаються різним формам примусу, зокрема, нав'язуванню російського громадянства, переселенню на територію країни-окупанта тощо. Починаючи із 2014 року, а потім із початком повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року, російська федерація здійснює жорстку політику примусових переміщення та депортації українських громадян. Особливо незахищеними за таких обставин є діти. Примусове вивезення дітей росією з окупованих Донбасу та Криму почалося у 2014 році і нового оберту набрало у 2022 році. Метою здійснення таких дій є зрощення українських дітей, знищення їхньої української ідентичності і в майбутньому формування військових кадрів, направлених на війну проти українського народу. Російська влада, окрім депортації, застосовує різні заходи до неповнолітніх українців: фільтраційні табори, насильство, примуси, психологічний тиск та ін.

Актуальність дослідження обумовлена кількома факторами:

- по-перше, політика держави-агресора проводиться із порушеннями міжнародних норм та прав людини;
- по-друге, примусове переміщення та депортація виступає знищенням української ідентичності і призводить до геноциду українського народу;
- по-третє, повернення вивезених дітей на Батьківщину є складним та довготривалим процесом;
- по-четверте, примусова міграція дітей призводить до втрати демографічного та інтелектуального потенціалу України.

Мета дослідження - дослідити основні методи впливу російської влади на українських дітей в умовах повномасштабного вторгнення, умови повернення примусово вивезених дітей на Батьківщину, результати роботи українських інституцій щодо повернення дітей.

Матеріали і методи досліджень. В основу дослідження покладено загально-наукові методи: описовий, джерелознавчий, групування, аналізу та синтезу, статистичного аналізу, логічний та узагальнення. За допомогою джерелознавчого методу було зібрано й опрацьовано матеріали з відкритих джерел, звітів та наукових публікацій. Метод аналізу і синтезу забезпечив характеристику процесу та причин примусової міграції, описовий метод дозволив розкрити основні аспекти методів впливу на депортованих дітей, а за допомогою методу групування здійснено розподіл методів впливу на депортованих дітей за подібними ознаками. Статистичний метод був використаний для виявлення тенденцій повернення дітей на Батьківщину, а логічний та узагальнення – для формулювання висновків щодо наслідків від примусової міграції неповнолітніх осіб.

Результати та їх аналіз. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації до України усе частіше почала з'являтися інформація у ЗМІ про те, що внаслідок незаконних дій країни-агресора під приводом «евакуації» відбувалося примусове переміщення українців на територію РФ. Серед таких примусово переміщених осіб найбільшу кількість склали жінки та діти, діти-сироти та ті діти, батьків яких позбавили батьківських прав.

Примусова міграція - міграційний рух, в якому існує елемент примусу, в тому числі загроза життю і джерелам існування, незалежно від того виник він в результаті природних чи антропогенних причин (наприклад, рух біженців і внутрішньо переміщених осіб, осіб, переміщених в результаті стихійних лих або екологічних катастроф, хімічних або ядерних катастроф, голоду або проектів розвитку) (International terminology in the field of migration: Ukrainian-English explanatory dictionary, 2015). Саме у примусовій міграції дітей вбачається один із найсерйозніших викликів сучасної війни - втрата демографічного та інтелектуального потенціалу України.

Примусування жителів окупованих територій до отримання громадянства держави-окупанта, примусове переселення сімей, вилучення і переміщення дітей на територію держави-агресора є протиправними недобросовісними діями, що порушують вимоги

міжнародного права. Зокрема, це суперечить загальним засадам права військової окупації, зазначеним у Статті 31 Четвертої Женевської конвенції, яка передбачає заборону застосування будь-яких засобів примусу (як фізичного, так і морального характеру) щодо цивільного населення окупованої території (Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, 2006).

Оскільки діти є найуразливішими верствами населення, то найчастіше потрапляють у кризові ситуації. Примусова міграція з боку російської федерації наражає дітей на серйозну небезпеку, зумовлену порушенням їхніх прав та свобод.

Депортація українських дітей є свавільним втручанням у сферу сімейного життя, грубим порушенням права на ідентичність, права на сім'ю та права на возз'єднання з сім'єю тощо (Filipishina A., Mezentsova N., Lavrinok M., 2023).

Найгостріше проблема примусової міграції українських дітей торкнулася окупованих територій. Тисячі українських дітей були примусово переміщені та депортовані російською федерацією, починаючи з 2014 року. Росія стає на заваді виїздам сімей з окупованих територій в Україну і перетворює місцеві школи на інструмент систематичного впливу на дитину з метою нав'язування своєї ідеології, «патріотичних» ідей, переконань та поглядів.

Діти, які проживають на окупованих територіях, не мають змоги ідентифікувати себе українцями. Кремлівська ідеологія спрямована на те, щоб зробити їх «маленькими росіянами». Основна мета такого дитячого геноциду - стерти пам'ять дітей, включаючи пам'ять про їхні сім'ї, національну ідентичність та життя до окупації (Materials of the conference «Forced displacement and deportation of Ukrainian children by Russia», 2024). Подібні заходи передбачають виховання ворожого ставлення до всього українського. Цілком ймовірно, що ті діти, яких перевезли у 2014 році з окупованих територій Донецької, Луганської областей та АР Крим, отримавши російські паспорти, були милітаризовані, вдягнуті у російську військову форму та відправлені воювати проти України.

З початком повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року примусове переміщення дітей посилювалося. За даними порталу «Bring Kids Back UA» близько 20 тис. дітей були депортовані або примусово вивезені (це офіційно зафіксовані випадки). Дані є наближеними, оскільки точну кількість переміщених дітей неможливо підрахувати через активні бойові дії та тимчасову окупацію, таким чином ця цифра може бути суттєво занижена. На територію України було повернуто 1307 дитини (Portal «Bring Kids Back UA», 2025). За 2024 рік було повернуто до України 449 дітей (Platform Children of War, 2025), з них за період з липня до грудня 2024 року до країни повернулися 164 дитини (Рис.1). У березні 2025 року з окупованих територій повернулося 18 дітей, а у квітні – 38 дітей (Platform Children of War, 2025).

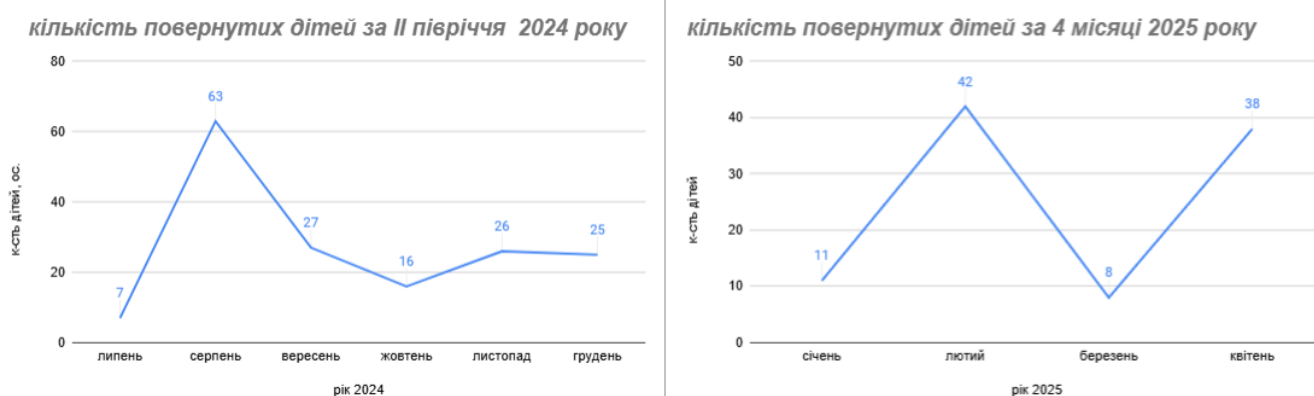


Рис.1. Повернення дітей за період 2024-2025 рр. [складено за порталом «Bring Kids Back UA»]

За даними російської влади до росії було депортовано понад 700 тис. дітей (News portal "Radio Svoboda", 2023). Примусово вивезеним дітям росіяни присвоюють нову ідентифікацію. На основі розповідей повернутих дітей (Platform Children of War, 2025; NGO «Save Ukraine»,

2025), найчастіше вони зазнавали як психологічного, так і періодично фізичного тиску. Методи впливу російської влади можна звести до наступних: змушування до прослуховування та вивчення російського гімну, вивчення російських патріотичних пісень, паплюження України та вшановування російського режиму, навчання в російських школах, постійна інформаційна пропаганда, приниження за українське походження (тих, хто висловлював проукраїнську позицію замикали у підвалах або ізоляторах), психологічний тиск (випробування на міцність дезінформацією про відмову від них батьків). Траплялися випадки, коли дітей морили голодом та допитували або коли проросійсько налаштовані сусіди намагалися відібрати дітей через органи російської опіки.

Наприклад, звіт Єльського університету показав, що Москва у 2022 році використовувала президентські літаки для перевезення викрадених дітей з окупованих українських територій, позбавляючи їх української ідентичності та розміщуючи їх у російських сім'ях у рамках програми, розробленої для їх «русифікації» (Zarivna Daria, 2025).

Дуже часто росіяни практикують розлучення братів та сестер – це так званий перший етап примусової депортації, адже фізично відокремлені діти один від одного, від сім'ї та родичів автоматично стають людьми без минулого. В подальшому цей крок сприятиме нав'язуванню своєї ідеології та подальшої мілітаризації, закладення основ для лояльного відношення до російської армії – зокрема, мова йде про таку організацію, як «Юнармія» (є центральним елементом у процесі мілітаризації українських дітей).

Існують документи, що підтверджують той факт, що російська влада підробляє свідоцтва про народження українських дітей, змінює їхні імена та прізвища та передає після оформлення нових документів на усиновлення російським родинам. Під особливими прицілом були дитячі будинки (How Russia kidnaps and re-educates Ukrainian children, 2025).

Таким чином, можна виділити основні групи методів впливу російської влади на депортованих та примусово вивезених дітей:

- психоемоційні (відчуття страху щодо можливості розстрілу, розлучення з батьками у «фільтраційних» таборах, відправлення до дитячого будинку, непотрібність родинам та рідним, втрата батьків та ін.);

- «патріотичні» (вивчення російського гімну, прийняття «нової батьківщини», інформаційна пропаганда, поширення російських наративів тощо)

- фізичні (допити, насильне утримання в ізоляторах, голодування тощо).

Переміщених або депортованих без супроводу українських дітей розділяють на 4 основних категорії (Umland Andreas, 2024):

- 1) діти «війни» - це неповнолітні або малолітні, які з різних причин залишилися самі під час бойових дій і яких без супроводу дорослих забирали росіяни;
- 2) діти, батьків або родичів яких, переконали віддати дітей до оздоровчих таборів або рекреаційних центрів;
- 3) неповнолітні діти, які проживали у дитячих будинках і яких з 2014 року систематично депортували до російської федерації;
- 4) діти, яких забирали у батьків у фільтраційних таборах.

Для більшості дітей зазначених категорій ні родичі, ні опікуни, ні місцева влада не давали дозволу на постійне переміщення або вивіз.

Росіяни під різними приводами забирали дітей у батьків, найчастіше до оздоровчих таборів Криму, після чого багатьох дітей не повертали у родини. Крім того, для поїздки дітям потрібно було брати з собою оригінали документів (свідоцтва про народження). Багато батьків із тимчасово окупованих територій добровільно віддавали дітей до оздоровчих таборів або рекреаційних центрів аби убезпечити їх хоча б тимчасово від обстрілів. Серйозніша ситуація із дітьми-сиротами, яких ще складніше відслідкувати, навіть, якщо вони мають офіційного представника в Україні. Натомість на території країни-агресора знаходилися сім'ї, яким передавали на усиновлення вивезених українських дітей.

Після закінчення оздоровчо-відпочинкової зміни, дітей відмовлялися повертати через начебто «безпекову ситуацію». Протягом відпочинку дітей також залучали до освітніх та культурних заходів за російською програмою, а з початком осені більшість із них влаштували до місцевих освітніх закладів, де навчають за російською програмою (Forced transfer and deportation to the Russian Federation of children from the temporarily occupied territories of Ukraine, 2023).

Зі слів депортованих дітей, обов'язковим було відвідування «гуртків», на яких дітям розповідали історію росії, змінені історичні факти, агітували робити російські паспорти, вступати до російських ВНЗ. Хлопців агітували вступати до закладів військового спрямування та у майбутньому приєднатися до російської армії (Children in Ukraine. 2.5 years of war, 2024).

Таким чином, окрім примусового переміщення дітей на територію країни-агресора, відбувається активна їхня русифікація. І чим довше тривають такі асимілятивні заходи та зросійщення, чим довше діти живуть у пропагандистському середовищі ворожої держави, тим проблемнішою у подальшому стає процес репатріації як для них самих, так і для їхніх сімей.

Депортованих дітей використовують дуже часто як інструмент для вербування інших підлітків на українській території та для шпигунства.

Варто наголосити ще один аспект перебування українських дітей на окупованих територіях – це заідеологізований навчальний процес в освітньому просторі держави-загарбника. Як наслідок, за три роки повномасштабної війни кількість абітурієнтів з тимчасово окупованих територій до українських вищих навчальних закладів невпинно зменшується. Незважаючи на пільгові умови вступу, фізична неможливість виїхати на підконтрольну Україні територію, а головне, - навчання за ідеологічно несумісним програмами є суттєвою перепорою для отримання української освіти. І це ще один вагомий чинник майбутньої втрати демографічного та інтелектуального потенціалів держави Україна.

Поверненням дітей на Батьківщину в Україні займаються державні органи та громадські організації та фонди. Серед державних органів найбільше залучені Міністерство юстиції України, яке координує роботу Реєстру відомостей щодо дітей, депортованих або примусово переміщених через збройну агресію рф проти України (The Ministry of Justice will coordinate the work of the Register of Information on Children Deported or Forcibly Displaced Due to the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine, 2024); Офіс Омбудсмана, що займається пошуком і поверненням депортованих та примусово переміщених дітей (Where to contact regarding the return of deported and forcibly displaced children, 2024); СБУ; Офіс генерального прокурора, Міністерство з питань реінтеграції залучено до процесів повернення та забезпечення потреб дітей; Національне інформаційне бюро (НІБ) займається веденням реєстру депортованих дітей та координує роботу з іншими державними органами. НІБ та Мінреінтеграції координують свою діяльність з іншими центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, державними агенціями та службами, громадськими та міжнародними організаціями, правоохоронними органами включно з відповідними підрозділами Національної поліції (Memorandum on actions and cases of deportation of a child to the territory of an aggressor country, 2025). Інформаційну кампанію реалізують Міністерство внутрішніх справ України, Уповноважений з питань зниклих безвісти за особливих обставин, Національна поліція України.

Щодо громадських організацій та фондів, які займаються питанням повернення вивезених дітей, варто виділити благодійний фонд Save Ukraine, засновником якої є колишній Уповноважений Президента з прав дитини Микола Кулеба. Це організація, яка працює для порятунку та відновлення дітей і сімей, постраждалих від війни, а також співпрацює з урядом, територіальними громадами, неурядовими організаціями, місцевими церквами та суспільством задля досягнення цієї мети (NGO «Save Ukraine», 2025).

Міжнародна коаліція за повернення українських дітей («Коаліція») була офіційно заснована в Києві, 2 лютого 2024 року і її метою є повернення українських дітей додому, до

їхніх сімей та громад та підтримка у процесі реінтеграції. Сьогодні до неї вже приєдналися 41 країна та Рада Європи (International Coalition for the Return of Ukrainian Children: A Year of Work 2025).

За ініціативою Президента у 2023 році була створена українська гуманітарна програма, яка об'єднує зусилля українського уряду, країн-партнерів та міжнародних організацій для повернення дітей, які були насильно депортовані російською федерацією з України (Portal «Bring Kids Back UA», 2025).

Варто зазначити, що громадські організації з повернення дітей мають значно більші можливості, аніж державні органи, оскільки Україна розірвала дипломатичні відносини з рф. Такі організації можуть залучати волонтерів для поїздок на окуповану територію та повернення дітей в Україну.

З травня 2025 року наша країна розпочинає національну кампанію «Повернемо українських дітей додому», щоб допомогти знайти та повернути додому українських дітей, викрадених росією. Ця кампанія направлена на створення єдиної бази даних ДНК родичів зниклих безвісти дітей. Такі зразки допоможуть ідентифікувати вивезених дітей та відновити сімейні зв'язки в майбутньому (Portal «Bring Kids Back UA», 2025)

Висновки. Мілітаризація депортованих українських дітей - це один із векторів російської політики. Фактор часу для примусово вивезених неповнолітніх громадян України, особливо без супроводу дорослих є потужним викликом для майбутнього держави. Адже чим довше діти перебувають під російською «опікою», чим довше триває нав'язування загарбницької ідеології, тим сильніше вони прив'язуються до своїх нових сімей, сприймають російські наративи і проблематичнішою буде репатріація як для самих дітей, так і для їхніх українських сімей.

Саме депортація або примусова міграція дітей, позбавлення їхнього українського громадянства, неможливість бачитися та зустрічатися із батьками або опікунами – ключова ознака здійснення росією акту геноциду по відношенню до українців.

З метою недопущення значних втрат демографічного потенціалу країни, допомоги сім'ям та конкретним дітям українським правникам-міжнародникам належить вести наполегливу роботу щодо з'ясування фактів примусового вивезення дітей та їхнього незворотного повернення до України.

References.

- Children in Ukraine. 2.5 years of war (2024). Report. URL: <https://voices.org.ua/wp-content/uploads/2024/11/Dity-v-Ukraini-2.pdf> (in Ukrainian)
- Filipishina A., Mezentsova N., Lavrinok M. (2023). Analytical study on the topic: Return of deported Ukrainian children by parents: are there risks of accusations of collaboration? (2023) URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/DeportedChild_ukr_A4_final.pdf (in Ukrainian)
- Forced transfer and deportation to the Russian Federation of children from the temporarily occupied territories of Ukraine (2023). Analytical report. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/06/children_web_ukr.pdf (in Ukrainian)
- Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (2006). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Tex (in Ukrainian)
- How Russia kidnaps and re-educates Ukrainian children (2025). URL: <https://www.bringkidsback.org.ua/media/how-russia-kidnaps-and-re-educates-ukrainian-children--daria-zarivna-in-an-interview-for-nv-media> (in Ukrainian)
- International terminology in the field of migration: Ukrainian-English explanatory dictionary (2015). K.: BLANK-PRESS. P.20 (in Ukrainian)
- International Coalition for the Return of Ukrainian Children: A Year of Work (2025). URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/mizhnarodna-koaliciya-za-povernennya-ukrayinskih-ditej-rik-roboti (in Ukrainian)

Materials of the conference «Forced displacement and deportation of Ukrainian children by Russia» (2024).
URL: <https://www.epc.eu/en/events/The-forcible-transfer-and-deportation-of-Ukrainian~5ef880> (in Ukrainian)

Memorandum on actions and cases of deportation of a child to the territory of an aggressor country (2025).
URL: https://childrenofwar.gov.ua/load/148/if_child_is_deported.pdf (in Ukrainian)

News portal "Radio Svoboda". Vereshchuk told how many children illegally taken to Russia were returned to Ukraine (2023). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vereshchuk-dity-vyvezeni-dorosiji/32541019.html> (in Ukrainian)

NGO «Save Ukraine» (2025). URL: <https://www.saveukraineua.org/ua/> (in Ukrainian)

Portal «Bring Kids Back UA» (2025). URL: <https://www.bringkidsback.org.ua/> (in English)

Platform Children of War (2025). URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (in Ukrainian)

The Ministry of Justice will coordinate the work of the Register of Information on Children Deported or Forcibly Displaced Due to the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine (2024).
URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/miniust-koordinuvatyme-robotu-reiestru-vidomostei-shchodo-ditei-deportovanykh-abo-prymusovo-peremishchenykh-cherez-zbroinu-ahresiiu-rf-proty-ukrainy> (in Ukrainian)

Umland, Andreas. (2024). Russia's Forced Removal of Unaccompanied Ukrainian Children: Responses from Ukraine, the EU, and Other Countries (2024). URL: https://www.researchgate.net/publication/379370136_Primusove_vivezenna_Rosieiu_ukrainskih_ditej_bez_suprovodu_Vidpovid_i_z_Ukraini_ES_ta_insih_krain (in Ukrainian)

Where to contact regarding the return of deported and forcibly displaced children (2024). URL: https://kyivcity.gov.ua/news/kudi_zvertatisya_schodo_povernennya_deportovanikh_i_primusovo_peremischenikh_ditey_rozjasnennya_ofisu_ombudsmana_kontakti/ (in Ukrainian)